

**Prof. dr hab. Jerzy Gajdka**

Katedra Ekonomii Przemysłu i Rynku Kapitałowego UŁ

**Recenzja rozprawy doktorskiej Anny Czarneckiej pt.**

**„Wpływ efektu framingu na postawy wobec elementów konstrukcji podatku”**

W drugiej połowie XX wieku na znaczeniu w nauce ekonomii zyskuje ekonomia behawioralna. Jej waga wzrosła w szczególności po otrzymaniu w roku 2002 Nagrody Nobla przez Vernona Smitha oraz Davida Kahnemana. Ekonomia behawioralna wykazuje ścisły związek z ekonomią eksperymentalną. Przykładem na to może być wspomniana postać Vernona Smitha, uchodzącego za jednego z twórców ekonomii eksperymentalnej, a jednocześnie zaliczanego niekiedy do tzw. starszej szkoły ekonomii behawioralnej. Należy bowiem pamiętać, że w dzisiejszych badaniach z zakresu finansów behawioralnych znacznie popularniejszy jest tzw. nowy nurt ekonomii behawioralnej, w przypadku którego występuje skłonność do uznawania racjonalności sformułowanej w ramach teorii neoklasycznej za wzór i śledzenie z tego punktu widzenia ludzkich zachowań jako obarczonych błędami. Naukowcy zaliczani do starszego nurtu odrzucali ten wzorzec racjonalności, w konsekwencji będąc mniej krytyczni wobec ludzkich zachowań, zaś bardziej krytyczni wobec założeń teorii neoklasycznych.

W warunkach polskich zainteresowanie ekonomią behawioralną w obszarze problematyki finansowej systematycznie wzrasta, przy czym badania w zakresie finansów behawioralnych w pierwszym okresie skoncentrowały się na problematyce rynku kapitałowego, w następnej kolejności obejmując inne zagadnienia, jak np. zarządzanie finansami przedsiębiorstw. Ciągłe jednak w odniesieniu do polskich uwarunkowań wiele obszarów z zakresu finansów pozostaje słabo zbadanych w ramach behawioralnego podejścia i nie stało się przedmiotem badań przy uwzględnieniu ściśle związanej z tym podejściem metod ekonomii eksperymentalnej. Przykładem tego typu zagadnień są bardzo ważne z punktu widzenia funkcjonowania gospodarki kwestie związane z systemem podatkowym. Recenzowana praca Anny Czarneckiej wpisuje się w istniejącą lukę w polskiej literaturze przedmiotu, ukazując badania na temat kwestii podatkowych przy uwzględnieniu narzędzi z zakresu ekonomii eksperymentalnej. Obejmuje ona 300 stron maszynopisu, w tym bibliografię zawierającą 282 pozycje literaturowe, 48 aktów prawnych oraz 30 pozycji zaklasyfikowanych jako pozostałe „źródła internetowe”, a także załącznik w postaci płyty CD.

**Cel i struktura pracy**

Celem recenzowanej pracy jest „rozpoznanie i wyjaśnienie, czy zmiana prezentacji różnych sposobów konstrukcji podatku (zmienne elementy opodatkowania) wpływa na postawy osób fizycznych wobec tych elementów” (s.8). Cel ten jest realizowany w odniesieniu do polskiego systemu podatkowego, przy czym jest nim nie badanie stosunku Polaków do polskiego systemu podatkowego (poznanie rozkładu zmiennej w populacji), ale wykazanie, że osoby fizyczne w odmienny sposób postrzegają poszczególne elementy konstrukcji podatku,



stanowiące część systemu podatkowego, w zależności od sposobu ich prezentacji. Podstawowa hipoteza badawcza brzmi: „przedstawienie zagadnienia/pytania dotyczącego elementów konstrukcji podatku (zmienne elementy podatku) w różny sposób wpływa na postawy wobec tych elementów” (s.8). Dla realizacji głównego celu pracy podjęto 5 zadań badawczych, sformułowanych w przedstawiony poniżej sposób.

1. Przegląd teorii podatku ze szczególnym uwzględnieniem elementów podatku oraz cech współczesnych systemów podatkowych.
2. Analiza polskiego systemu podatkowego w celu identyfikacji tych zmiennych, które podlegać będą badaniu empirycznemu.
3. Przedstawienie dorobku publikacyjnego w zakresie badań nad wpływem zmiany ram na postawy wobec zmiennych elementów podatku.
4. Skonstruowanie badań ankietowych ze schematem eksperymentalnym dla realizacji podstawowego celu pracy.
5. Analiza wyników.

W wewnętrznej konstrukcji pracy wyróżniono cztery rozdziały, spośród których w rozdziale pierwszym zrealizowano głównie pierwsze dwa z powyżej wymienionych zadań, zaś rozdziały od drugiego do czwartego poświęcono kolejno trzem następnym zadaniom (z tym że w rozdziale trzecim zrealizowano częściowo także zadanie 2 związane z identyfikacją zmiennych podlegających badaniu empirycznemu).

Oceniając cel rozprawy uważam, że został on sformułowany we właściwy sposób i odnosi się do kwestii ważnej tak dla teorii, jak również praktyki współczesnych finansów. Przyjęta struktura pracy jest zaś właściwa dla realizacji przyjętego celu i umożliwia ona prowadzenie wyводу zmierzającego do jego realizacji w sposób konsekwentny i przejrzysty.

### **Ocena merytoryczna pracy**

W czterech rozdziałach pracy przedstawiono kolejno realizację przyjętych zadań badawczych. Rozdział pierwszy poświęcono charakterystyce teorii podatku oraz systemu podatkowego w Polsce. W części poświęconej teorii omówiono m.in. definicje podatków i elementy ich konstrukcji, system podatkowy, klasyfikacje podatków, zasady podatkowe, funkcje, postawy wobec opodatkowania, cechy współczesnych systemów podatkowych oraz polski system podatkowy według stanu prawnego na dzień 1 stycznia 2014 roku. Ta część pracy dowodzi bardzo dobrej znajomości przez autorkę problematyki podatków z uwzględnieniem zarówno teorii jak i reguł obowiązujących w Polsce, a także w krajach Unii Europejskiej oraz wybranych krajach spoza Unii. Jest to kompendium wiedzy w mojej ocenie bardzo dobrze wybranej i zaprezentowanej, wykazującej wysokie kompetencje Autorki w odniesieniu do omawianych zagadnień. Do tej części rozprawy mam jednak jedno zastrzeżenie. Autorka opisując różne aspekty podatku, solidnie prezentuje literaturę przedmiotu, natomiast relatywnie rzadko prezentuje swoje stanowisko w odniesieniu do omawianych kwestii. Innymi słowami zdefiniowała ona co będzie rozumieć poprzez postawy wobec podatków (s.43),



natomiast po przytoczeniu różnych definicji podatku, nie określiła, która z tych definicji jest jej najbliższa, ani też nie zaprezentowała w tym zakresie własnej propozycji przyjętej dla potrzeb rozprawy. Nie zmienia to jednak zasadniczo mojej ogólnej, wysokiej oceny tej części pracy.

W rozdziale drugim omówiono teoretyczne podstawy finansów behawioralnych uwzględniając je w kontekście badań nad problematyką podatków. Przedstawiono w nim rys historyczny finansów behawioralnych oraz główne założenia formułowane w ramach tego nurtu, a także omówiono iluzje podatkowe, błędy poznawcze, błędy w sferze preferencji oraz charakterystykę teorii perspektywy. Z punktu widzenia tematu rozprawy istotne jest zaś to, że w tej części pracy opisano również kwestie związane z zagadnieniem, które dla celów pracy określono pojęciem „efektu framingu”, dla którego w polskiej literaturze przedmiotu stosowane są także inne nazwy (o czym zaznaczono w pracy), jak np. efekt ram interpretacyjnych, czy też efekt kadrowania. Następnie szczegółowo przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych przez zagraniczne ośrodki akademickie na temat wpływu zmian ram interpretacyjnych na postawy podatników. Skutki, jakie powstają w wyniku zmian ram interpretacyjnych w postawach podatników podzielono na te, które związane są z iluzjami podatkowymi oraz z awersją do straty. Za skutki związane z iluzjami uznano efekt miary oraz związaną z nim iluzję progresji, efekt wyizolowania, efekt dezagregacji, iluzję neutralności oraz efekt kotwicy. Skutki związane z awersją do straty to awersja do etykiety „podatek”, awersja do straty związana z zapłatą większego podatku, efekt Schellinga, efekt wynikający z teorii perspektywy oraz efekt status quo. Jest to interesująca część pracy, w której m.in. ukazano współzależność pomiędzy ekonomią eksperymentalną a finansami behawioralnymi (szerzej ekonomią behawioralną), a także przeniesiono na grunt polskiej literatury przedmiotu relatywnie słabo dotychczas przez nią rozpoznane behawioralne kwestie zagadnień podatkowych.

Warto przy tym zauważyć, że Autorka wskazuje, iż chociaż spotkać się można z podejściem, zgodnie z którym ekonomia eksperymentalna zawiera się w ekonomii behawioralnej, to jednak w recenzowanej pracy dostrzega ona różnice pomiędzy tymi pojęciami. Należy to uznać za podejście uzasadnione. Problem łączenia bądź rozdzielania ekonomii eksperymentalnej i ekonomii behawioralnej wiąże się pośrednio z podziałem ekonomii behawioralnej na dwa nurty: starszy i nowy (podział taki stosuje np. prof. Godłowski- Legiędź w pracy *Ekonomia behawioralna od koncepcji racjonalności do wizji ustroju ekonomicznego*, „*Ekonomia*”4(25) 2013) Różnic pomiędzy tymi nurtami jest kilka, zaś jedna z najważniejszych polega na odmiennym pojmowaniu racjonalności i innym stopniu krytycyzmu wobec konwencjonalnej ekonomii. W dzisiejszych rozważaniach na temat ekonomii behawioralnej, w tym ważnego jej nurtu, jakim są finanse behawioralne, dominuje podejście tzw. nowego nurtu. Występuje w nim skłonność do uznawania racjonalności na ogół określanej w konwencji „neoklasycznej” za wzór i śledzenie z tego punktu widzenia ludzkich zachowań jako obarczonych błędami. Jednak rozważania w rozdziale pierwszym świadczą, że Autorka rozumie, iż nie jest to jedyne z możliwych podejść, gdyż przedstawiciele starszego nurtu ekonomii behawioralnej, którego reprezentantem jest m.in. uchodzący za fundamentalną postać ekonomii eksperymentalnej Vernon Smith, odrzucając



neoklasyczny wzorzec racjonalności, w konsekwencji są mniej krytyczni wobec ludzkich zachowań, natomiast bardziej krytyczni wobec teorii neoklasycznych próbujących te zachowania wyjaśniać.

Bardzo ciekawy w tej części pracy jest przegląd literatury dotyczącej wpływu efektu framingu na postawy wobec konstrukcji podatku. Tym niemniej w odniesieniu do tej części pracy odczuwam pewien „niedosyt”. W ramach przeglądu badań dotyczących aplikacji metod ekonomii eksperymentalnej do badania kwestii podatkowych Autorka w zasadzie nie wyszła poza efekt framingu. Badania takie zaś mają długą historię i obejmują w odniesieniu do zagadnienia podatków nie tylko wymieniony efekt. Ze względu na fakt, iż są one relatywnie słabo rozpoznane na gruncie polskim sądzę, iż warto byłoby przybliżyć je w rozprawie w bardziej kompletnej, syntetycznej formie, uwzględniając także osiągnięcia m.in. takich badaczy jak Swenson, King i Wallin, Meade czy też Blackwell i szereg innych, którzy stosowali metody ekonomii eksperymentalnej do badania innych kwestii związanych z podatkami, niż efekt framingu. W tym miejscu warto też postulować uzupełnienie bibliografii o książkę autorstwa Stefana Trauba: „Framing Effect in Taxation. An Empirical Study Using the German Income Tax Schedule” zawierającą opis badań o tematyce bardzo zbliżonej do problemów analizowanych w recenzowanej rozprawie. Powyższe uwagi nie zmieniają faktu, że dobrze oceniam rozważania zawarte w rozdziale drugim pracy, które obejmują w znacznej części opis ważnych problemów z zakresu badań nad podatkami, pomijanych dotychczas w polskiej literaturze przedmiotu.

W rozdziale trzecim przedstawiono istotę metody zastosowanej w badaniu prezentowanym w rozprawie. Zawarto w nim informacje na temat istoty metody eksperymentalnej, celu i zakresu prowadzonych badań empirycznych, próby badawczej oraz procedury badawczej. W początkowej części tego rozdziału wiele miejsca poświęcono charakterystyce samej metody eksperymentalnej, wskazując m.in. na jej wady i zalety, problemy związane z jej aplikacją na gruncie nauk ekonomicznych oraz dyskursem, jaki toczy się na ten temat. Autorka dla realizacji celu pracy zastosowała metodę badań ankietowych z wykorzystaniem schematu eksperymentalnego. Uznała ona (za A.Sułkiem), że zgodnie z najtrafniejszą w jej ocenie definicją eksperymentu, należy za niego uznać „powtarzalny zabieg polegający na planowej zmianie przez badacza jednych czynników w badanej sytuacji, przy równoczesnej kontroli innych czynników, podjęty w celu uzyskania w drodze obserwacji odpowiedzi na pytanie o skutki tej zmiany” (s.156). W eksperymencie laboratoryjnym tworzy się wyizolowaną laboratoryjną sytuację. Tworzenie takiej sytuacji ma na celu wyeliminowanie wpływu innych czynników. Z uwagi na zastosowany schemat eksperymentalny autorka przedstawiła poszczególne elementy badania bardzo szczegółowo z każdorazowym precyzyjnym określeniem zadawanych w eksperymencie pytań. Na podstawie opisanych w poprzedniej części rozprawy studiów literaturowych wyróżniono 11 efektów framingu powstałych poprzez manipulowanie ramą, w której jako zmienne elementy podatku przyjęto: efekt miary, iluzji progresji, wyizolowania, dezagregacji, iluzji neutralności, kotwicy, awersji do etykiety, podatek, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku, efekt Schellinga, efekt wynikający z teorii perspektywy oraz efekt status quo. Z uwagi na zastosowany schemat eksperymentalny Autorka dla każdego efektu zaprojektowała pytanie ankietowe ze



schematem eksperymentalnym, na które mieli odpowiedzieć respondenci. Badania zostały skonstruowane w taki sposób, aby objąć swoim zakresem te zmienne elementy podatku, które pojawiają się w cechach współczesnych systemów podatkowych. Kolejną właściwością zastosowanej metodyki jest „negatywne” nastawienie Autorki do poszukiwania łatwych przypadków zgodnych z stawioną hipotezą (164). Stara się ona więc działać zgodnie z poglądem K.R. Poppera, według którego badacz powinien próbować falsyfikować hipotezy ponieważ hipoteza, która oprze się próbom falsyfikacji będzie mogła być uznana za potwierdzoną w sensie mocnym (s.165). Dla osiągnięcia zamierzonego celu w procedurze badawczej wyróżniono dwa etapy.

Etap pierwszy: wstępne badania ilościowe (z elementami badań jakościowych) w postaci ankiet z zastosowaniem schematu eksperymentalnego, w którym przetestowano 11 wyróżnionych efektów framingu. W tej fazie badań eksperymenty były przeprowadzone na mniej licznych próbach badawczych (40-60 osób dla jednego efektu).

Etap drugi, w którym powtórzono badanie ankietowe ze schematem eksperymentalnym na większych próbach (ok 200 osób dla jednego efektu), ale tylko w odniesieniu tych efektów, które w pierwszym etapie badań dały istotne statystycznie różnice.

Zarówno w etapie pierwszym, jak i w drugim etapie badań zastosowano testy statystyczne na podstawie których określono istotność uzyskanych wyników (założony poziom istotności  $\alpha=0,05$ ). W zależności od badanego efektu były to: test nieparametryczny U Mann-Whitneya, stanowiący swojego rodzaju rozszerzenie tego testu w przypadku, kiedy mamy do czynienia z większą niż 2 liczbą porównywanych grup, test Kruskala-Wallisa, a także test Chi-kwadrat. W niektórych przypadkach w celu określenia siły badanego związku wyliczano również współczynnik zmienności V Cramera. Przyjętą metodykę uznaję generalnie za właściwą, zaś jej prezentacja została w pracy dokonana w sposób bardzo staranny. Jeśli miałbym w tym zakresie zgłosić pewne uwagi dotyczą one dwóch kwestii. Po pierwsze – prezentując wady i zalety metody eksperymentalnej (s.158) Autorka skoncentrowała się na spostrzeżeniach dotyczących zagadnień ogólnych, nie precyzując ich w odniesieniu do kwestii podatkowych.

Po drugie zaś, uzasadniając przyjęte w badaniach podejście, przedstawiła ona argumenty je uzasadniające nie prezentując w moim odczuciu w należyтым stopniu kontrargumentów. Np. chociaż znaczna część badań dotyczących kwestii podatkowych przy zastosowaniu metody eksperymentalnej prowadzona jest, podobnie jak to przyjęto w badaniach opisanych w rozprawie, na próbie studentów i Autorka, powołując się na szereg pozycji literaturowych, uzasadniła takie podejście, istnieją poglądy, że w odniesieniu do kwestii podatkowych, nie jest to podejście wolne od ważnych mankamentów.

Rozdział ostatni poświęcono prezentacji wyników badań ankietowych ze schematem eksperymentalnym. Ze względu na podział badań na dwa etapy wyniki badań również scharakteryzowano w dwóch częściach odnoszących się do kolejnych etapów.

W pierwszym etapie przeprowadzono testowanie jedenastu efektów framingu za pomocą ankiet ze schematem eksperymentalnym. W przypadku każdego efektu uczestnicy badania w sposób losowy zostali przydzieleni do poszczególnych grup. Dla każdego efektu były to dwie



lub też trzy grupy co dawało łącznie po ok. 40-60 osób na jeden efekt. Pytanie eksperymentalne w każdej grupie różniło się ramą, w jakiej je zadawano. W ten sposób sprawdzono, czy występują różnice w poszczególnych efektach pomiędzy poszczególnymi grupami dla każdego efektu. Zmienną niezależną była rama, w jakiej przedstawiono pytanie eksperymentalne. W trakcie badania Autorka wykazała „ostrożne” podejście metodyczne. Występowanie efektu framingu poddano zróżnicowanym testom statystycznym, w wyniku których w pierwszym etapie uzyskano istotne różnice w testach dotyczących odpowiedzi pomiędzy grupami w odniesieniu do trzech efektów, a mianowicie: efektu miary, efektu awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku oraz efektu Schellinga. W przypadku sześciu pozostałych efektów (efektu iluzji, progresji, efektu dezagregacji, iluzji neutralności, efektu kotwicy, efektu awersji do etykiety „podatek” i efektu wynikającego z teorii perspektywy nie uzyskano istotnych statystycznie różnic pomiędzy grupami. W przypadku dwóch efektów: wyizolowania oraz status quo dominowały odpowiedzi unikowe, co, według Autorki, ogranicza wnioskowanie na podstawie badań ilościowych. W kolejnym etapie testom poddano trzy efekty, których występowanie zostało potwierdzone w etapie pierwszym. W tym przypadku przeprowadzono już tylko badanie ilościowe na większych próbach (po ok. 200 osób na jeden efekt), przy czym wyniki testów w odniesieniu do tych efektów, tzn. efektu miary, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku i efektu Schellinga były podobne, do wyników z etapu pierwszego. W ten sposób wyjaśniono, czy zmiana prezentacji elementów konstrukcji podatków (zmiennie elementy podatku) wpływa na postawy osób fizycznych wobec tych elementów, co stanowiło główny cel pracy. Należy podkreślić, że wyniki uzyskane w ramach opisywanych badań ankietowych poddane zostały bardzo wszechstronnej, skrupulatnej analizie statystycznej, w części zaprezentowanej w zasadniczej treści pracy, w części zaś w jej załączniku, który otrzymałem w formie płyty CD. Bardzo cenne w rozprawie jest przełożenie uzyskanych rezultatów na wytyczne dla tworzenia zasad systemu podatkowego (s.260). Występowanie efektu miary sugeruje, aby we współczesnych systemach podatkowych stosować stawki podatkowe procentowe, a nie kwotowe po to, aby odbierane one były jako niższe (i z niższym stopniem progresji), aniżeli ma to miejsce w rzeczywistości. Występowanie awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku podpowiada, żeby w konstrukcji podatku stosowane były ulgi podatkowe, zamiast zwwyżek podatkowych w celu uzyskania identycznego efektu. System oparty na ulgach postrzegany jest lepiej, niż system oparty na podwyżce opłat podatkowych. Z kolei z występowania efektu Schellinga wynika, według Autorki, preferowanie stosowania ulg podatkowych w podatkach progresywnych będących odliczeniem od podatku, zamiast ulg podatkowych będących zmniejszeniem podstawy opodatkowania.

Reasumując, recenzowana rozprawa zasługuje na wysoką ocenę w odniesieniu do merytorycznego poziomu. Do jej silnych stron należy:

- kompleksowe, dogłębne omówienie teoretycznych zagadnień podatkowych oraz zasad systemu podatkowego obowiązującego w Polsce (przy częściowym uwzględnieniu niektórych kwestii podatkowych krajów Unii Europejskiej oraz wybranych państw spoza UE),



- zaprezentowanie słabo dotychczas opisanych w polskiej literaturze przedmiotu badań dotyczących aplikacji metod ekonomii eksperymentalnej na gruncie badań dotyczących zagadnień podatkowych;
- wyczerpująca i wielostronna prezentacja szeregu efektów framingu w odniesieniu do kwestii podatkowych;
- przeprowadzenie kompleksowych badań przy zastosowaniu metody ankietowej z wykorzystaniem schematu eksperymentalnego dla szeregu efektów framingu w odniesieniu do kwestii podatkowych, przy zachowaniu dużej staranności przy analizie i ostrożności w interpretacji wyników;
- przełożenie uzyskanych wyników badań na wytyczne dla tworzenia zasad systemu podatkowego.

Niezależnie od wymienionych powyżej silnych stron praca zawiera kwestie dyskusyjne. O części z nich wspomniano już w trakcie omawiania zawartości poszczególnych rozdziałów rozprawy. Ponadto jednak chciałbym zwrócić uwagę na kilka innych zagadnień.

Badanie przeprowadzono na grupie studentów, podobnie jak czyni to się w znacznej części badań z zakresu ekonomii eksperymentalnej opublikowanych w literaturze przedmiotu. Nie zmienia to jednak faktu, że w przypadku badania dotyczącego podatków, jak już to wspomniano, takie podejście ma relatywnie więcej słabości, aniżeli ma to miejsce w badaniach dotyczących szeregu innych kwestii. Niektórzy badacze (jak np. T. Weber, J. Foker, B. Herrmann, „Behavioural Economics and Taxation” European Commission, Taxation Papers, Working Paper N.41-20140), wskazują, że studenci to grupa osób z jednej strony o mniejszym doświadczeniu w wypełnianiu formularzy podatkowych, z drugiej generalnie lepiej wykształcona w stosunku do „przeciętnego” podatnika, co stanowi jednak „słabość” w przypadku aplikacji na tej grupie metody eksperymentu w odniesieniu do kwestii podatkowych. Autorka prezentując argumenty przemawiające za przyjętym przez nią rozwiązaniem w moim odczuciu nie uwzględniła w należyтым stopniu głosów krytycznych w stosunku do takiego podejścia.

W pracy w niewielkim stopniu poruszono kwestię związaną z wywiązywaniem się z obowiązku uiszczania podatków. Nawiązano do niej w dyskusji, wskazując, że jest to kwestia trudna do zbadania, jednak badania tego zagadnienia przy uwzględnieniu metod ekonomii eksperymentalnej w tym zakresie są od dawna prowadzone. Warto byłoby szerzej omówić tę kwestię zarówno w przeglądzie literatury, jak również spróbować zbadać ją empirycznie, co można traktować jako postulat dla dalszych prac Autorki w tym obszarze.

Wśród mankamentów aplikacji metod ekonomii eksperymentalnej do badań z zakresu zagadnień dotyczących podatków wymienia się niekiedy to, że brak realnych warunków, z jakim mamy do czynienia w eksperymencie laboratoryjnym, powoduje, iż w odniesieniu do szeregu kwestii trudno w ramach eksperymentu uzyskać realistyczny efekt. Np. nie można w takim eksperymencie uwzględnić we właściwy sposób kar nakładanych na osoby unikające płacenia podatków, zwłaszcza zaś kar surowych, takich jak więzienie lub też ostracyzmu, z



jakim osoby takie się spotykają w niektórych społecznościach. W takiej sytuacji należy w mojej ocenie z większą ostrożnością podchodzić do interpretacji wyników, w kontekście tego, czy sam sposób badania jest właściwy dla badanego zjawiska (w przypadku rozprawy – badanego efektu). Przykładowo czy pytanie zadane w ramach opisanych w rozprawie badań np. dla stwierdzenia efektu wynikającego z teorii perspektywy, odnoszące się m.in. do kwestii unikania podatków przy uwzględnieniu kary wynikającej z tego tytułu, właściwie oddaje kwestię ryzyka ponoszonego przez podatnika (co jest bardzo istotne dla badanego efektu) ? Przy prezentacji metody badawczej nie uwzględniono moim zdaniem w należyтым stopniu wątpliwości, jakie mogą pojawiać się w tym zakresie, chociaż autorka problem ten sygnalizuje opisując wady i zalety aplikacji metody eksperymentalnej w ekonomii.

W pracy warto byłoby w podsumowaniu w syntetyczny sposób ukazać podobieństwa i różnice pomiędzy wynikami uzyskanymi w badaniu prezentowanym w pracy a rezultatami innych badań o podobnej tematyce opublikowanych w literaturze przedmiotu.

Wymienione powyżej kwestie dyskusyjne nie zmieniają mojej ogólnej bardzo pozytywnej oceny recenzowanej pracy, której silne strony w zdecydowany sposób przeważają nad niedociągnięciami.

### **Formalna strona rozprawy**

Praca została starannie opracowana pod względem formalnym. Dostrzeżone w tym zakresie drobne błędy o charakterze „literówek” nie utrudniają śledzenia logiki wywodu i dlatego w tym miejscu nie prezentuję nielicznych niedociągnięć w tym zakresie.

### **Konkluzja**

Rozprawa doktorska Anny Czarneckiej prezentuje wysoki poziom merytoryczny. Autorka wykazała, że potrafi samodzielnie sformułować problem naukowy, przedstawić oryginalne rozwiązanie tego problemu oraz posiada dobrą znajomość wiedzy teoretycznej i literatury przedmiotu z obszaru stanowiącego przedmiot badań. Charakteryzuje się ona umiejętnością postawienia ważnych pytań badawczych, zastosowaniem metodyki badań słabo dotychczas spopularyzowanej na polskim gruncie w odniesieniu do zagadnień podatkowych, potrafi właściwie interpretować wyniki badań, zaś uzyskane przez nią rezultaty badań mają duże znaczenie tak dla teorii, jak i praktyki związanej z kształtowaniem systemu podatkowego.

Dlatego też uważam, że rozprawa doktorska Anny Czarneckiej pt. „Wpływ efektu framingu na postawy wobec elementów konstrukcji podatku” w zupełności spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z ustawą z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytułach naukowych oraz o stopniach w zakresie sztuki. Jest to praca z dziedziny nauk ekonomicznych, dyscyplina: finanse. W związku z tym wnioskuję do Rady Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego o dopuszczenie do jej publicznej obrony. Uważam też, że rozprawa ta zasługuje na wyróżnienie stosowną nagrodą, zgodnie z zasadami przyjętymi na Wydziale.

Łódź 21.06.2016